

Максим Яременко

РІЧПОСПОЛИТСЬКА ШЛЯХТА У КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ XVIII ст.

На сьогодні дослідникам відомі лише чотири більш-менш повні реєстри студентів Могиллянських Атен за два століття функціонування. Два з них – це перелік імен та прізвищ/прізвищ. А от два інші – за 1736/1737 та 1737/1738 н. р. – надаються до глибшого аналізу, позаяк фіксують також станову належність, географічне походження, вік та характеристику успішності. До цих останніх реєстрів і доводиться звертатися, якщо дослідник має на меті підкріпити ті чи ті висновки відносно повними, а не уривчастими статистичними даними.

До відомостей 1737 та 1738 р. звернуся і я, розглядаючи студії у Києві річпосполитської шляхти. На початку коротко схарактеризую її представників. Два студентські реєстри пропонують наступну інформацію про «закордонних поляків».

Шляхта¹ складала незначний, хоча й стабільний упродовж згаданих двох років, відсоток спудеїв Академії: 9 осіб (2,5%) у 1737 р. та 11 осіб (2,2%) у 1738 р. (див. Табл. 1)².

Таблиця 1

Рік	«Школа»								Всього
	бого- слов'я	філо- софія	рито- рика	піі- тика	синтак- сима	грама- тика	ін- фіма	ана- логія	
1736/1737	1	–	–	–	5	1	–	2	9
1737/1738	1	2	2	1	1	2	2	–	11

¹ До шляхти я зарахував і боярських синів: «ритора» з містечка Сидорова (Подільське воеводство) Андрія Серединського та «граматика» з Торговиці (Волинське воеводство), хоча боярство, як відомо, належало до напіврицарів, військових слуг (принаймні, у XVI – XVII ст.). Цікаво, що, попри твердження Наталі Яковенко про перетворення ще до XVIII ст. цього прошарку на підданих, вони продовжують фіксуватися в Академії впродовж цього століття у своєму попередньому статусі (див.: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна. К., 2008. Вид. 2, перегл. і виправл. С. 73. Про належність Сидорова Червоноградського повіту саме до шляхетських маєтків див. у: Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського

Переважну більшість зі згаданої шляхти становили вихідці з українських воєводств: 8 осіб у 1737 р. та щонайменше 10 у 1738 р. Упродовж двох років переважали уродженці Волинського воєводства, а на другому місці розташувалися вихідці з Руського (див. Табл. 2), хоча, звісно, при оперуванні незначними числами перевага того чи того воєводства доволі відносна. Важливіше, що йдеться саме про українські землі.

Таблиця 2

Воєводство	Рік, осіб	
	1736/1737	1737/1738
Вітебське	1	–
Волинське	3	4
Київське	1	–
Подільське	1	2
Руське	2	3
Не встановлено		1 ⁴
Руське чи Київське	1 ³	
Волинське, Київське чи Подільське		1 ⁵

Якщо порівняти чисельність могилянських шляхтичів із кількістю представників усього стану, то відсоток студентів здаватиметься мізерним. Щоправда, принаймні стосовно правобережних воєводств, пропорцію доведеться виводити зі статистичної інформації про шляхетство кінця XVIII ст., позаяк саме з того часу маємо повні чисельні дані. Так, у 1795 р. у Київській, Волинській та Подільській губерніях разом налічувалося 128841 (7,7% усього населення) шляхти-чоловіків⁶. Навіть якщо припустити, що на 1730-і рр. кількість була вдвічі меншою, шляхетські представники в Академії виглядатимуть майже непомітним. Однак поспішати з висновками не варто, адже маємо картину лише за два роки.

Вікові показники студентів-шляхтичів, попри їхню відносність, інформують про навчання у Києві достатньо дорослих юнаків: у 1737 р. ці вихованці мали від 17 до 25 років, а у 1738 – від 18 до 26, за винятком одного 12-річного

воєводства в першій половині XVII ст. // ЗНТШ. 2002. Т. ССXLIII: Праці Історично-філософської секції. – С. 413).

² Тут і далі інформація про шляхту з двох реєстрів взята з: Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 2, спр. 2937, арк. 1–4 зв.; ф. 160, спр. 172, арк. 1–19 зв.; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. II (1721–1795 гг.) (далі – АиД) К., 1904. Т. I (1721–1750 гг.). Ч. 2. Приложения. С. 38–59. № IX. С. 61–88. № X.

³ «з села Соколъй Полской области» (АиД. Т. I (1721–1750 гг.). Ч. II. Приложения. С. 49. № IX). Соколів Київського чи Руського?

⁴ «з Полши з села Пирогова» (ІР НБУВ. Ф. 160, спр. 172, арк. 11 зв.).

⁵ «з Полши з села Иванъца» (Там само. Ф. 2, спр. 2937, арк. 4). Іваничі Волинського? Івониці/Івонинці Подільського? Івниці Київського?

⁶ Перковський А.Л. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. К., 1969. Вип. 4. С. 203.

підлітка. При цьому, вік звично не залежав від «школи», яку відвідували спудеї, себто старші навчалися на нижчому рівні і навпаки.

Успішність шляхетських синів загалом не виділялася помітними перепадами у порівнянні з усім загалом вихованців. Якщо у 1737 р. значними та добрими успіхами було позначене навчання приблизно 39% «академіків», а середнім і слабким 61%, то для аналізованого контингенту цей поділ складав десь ледь більше 33% та трохи менше 67% відповідно. У 1738 р. добре і «ізрядно» засвоїли програму приблизно 54% усього спудейства, а решта – посередньо і «худо». Показники за такими самими параметрами для шляхти становили майже 55% та дещо більше 45% відповідно⁷.

Підсумовуючи інформацію, пропоновану дослідникам спудейськими реєстрами, маємо констатувати, що могилянські вихованці-шляхтичі дещо відрізнялися від усього загалу однокашників хіба трохи старшим віком: навіть у нижчих школах не було малолітніх. Вочевидь, саме старшим підліткам та юнакам, а не дітям, належало мандрувати «заправлятися» науками в іншу державу.

Що ж за шляхта студіювала у Києві? Цілком передбачувано лави могилянських вихованців, як можна припустити з непрямих свідчень, поповнювала шляхетська дрібнота. Із 17-ти різних прізвищ, під якими зафіксована у двох реєстрах шляхта, 15 (усі – вихідці з українських земель), можна було пошукати серед урядників відповідних адміністративних одиниць. Зробити перевірку за прізвищем одного юнака з Вітебського воєводства не вдалося через відсутність довідкового матеріалу по Вітебщині. Що ж до ще одного «студіоза» «з Полши з села Пирогова», то його пошук серед урядників був лише частковим через неможливість точно локалізувати приналежність згаданого населеного пункту: серед руських, волинських, подільських та київських «офіційних осіб» його прізвище не значиться⁸.

Перевірка решти вихованців дозволяє констатувати, що жоден із колишніх київських студентів не посідав жодного уряду. Щоправда, два з 15-ти прізвищ у переліках урядників фігурують, проте з'ясувати родинну причетність їх носіїв до моїх героїв при нинішньому стані дослідження української шляхти XVIII ст. не вдалося. У 1737 р. в Академії у синтаксими навчався Іоанн Калєцинський із «села Соколъй Полской области», яке можна локалізувати як у Київському, так і в Руському воєводствах. Серед урядників XVIII ст. Руського воєводства осіб зі згаданим прізвищем не було, а от у Чернігівському та

⁷ Характеристики успішності всіх могилянських вихованців 1737 та 1738 рр. див. у: *Яременко М.* Київські студенти 1738 р.: спроба «колективної фотографії» // ЗНТШ. 2008. Т. CCLVI: Праці Історично-філософської секції. С. 199–201, 207–208, 210–211.

⁸ Тут і далі перевірка здійснювалася по Руському воєводству за: *Urządnicy województwa Ruskiego XIV–XVIII w. (ziemie Halicka, Lwowska, Przemyska, Sanocka)*. Spisy. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1987; по Подільському за: *Urządnicy podolscy XIV–XVIII w.* Spisy. Kórnik, 1998; по Київському за: *Urządnicy województw Kijowskiego i Czernihowskiego XIV–XVIII wieku*. Spisy. Kórnik, 2002; по Волинському за: *Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku*. Spisy. Kórnik, 2007.

Київському значаться дві особи: Єжи Калетинський, товариш панцерної хоругви, чернігівський стольник (1698–1706) та кагарлицький староста (1706) і невідомого імені Калетинський, овруцький стольник (XVIII ст.)⁹. Другим студентом (граматики у 1737 та синтаксими у 1738 рр.) був Іван Іваницький з Острога: у 1676–1702 рр. фіксується волинський скарбник Єжи Іваницький, а також зустрічаємо Костянтина Іваницького у 1692 р. володимирським підстаростою, у 1701 володимирським городським суддею, у 1695–1703 новгород-сіверським чашником та у 1710–1714 рр. володимирським війським Костянтин¹⁰. Відсутність моїх героїв серед урядників, ба навіть переважної більшості таких самих прізвищ, вказує на їхню дрібну роль у житті шляхетського соціуму відповідних повітів, а відтак – і обмеженість матеріальних ресурсів.

Інша опосередкована інформація, що дозволяє робити висновки про значимість шляхти, яка відправляла своїх синів до Академії у 1737 та 1738 рр., хронологічно віддалена від цього часу більш ніж на півстоліття і стосується лише мешканців Правобережжя. Йдеться про матеріали, зібрані у процесі отримання дворянства, що свідчать про посідання найнижчих шаблів серед решти шляхетського загалу носіями тих прізвищ, які мали могиллянські «академіки». У Київському, Волинському та Подільському воєводствах напевно проживали 10, а вірогідно – ще два (з Пирогова та Соколова) вихованці 1737–1738 рр. Восьмеро таких самих чи подібних прізвищ (як-то в ієродиякона Інокентія Мигалевича, Тимофія Захаржевського, Федора Лускавського (щоправда, у схожому варіанті «Лукавський»), Івана Іваницького, Максима Яницького, Андрія Серединського, Іосифа Чарнушевича (у варіанті «Чернушевич») та Федора Суханевича (як «Соханевич»)) зафіксовані на тих самих теренах, що і в першій третині XVIII ст., серед шляхти, яка намагалася пройти легітимацію наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Щодо двох прізвищ такий висновок можна припускати. Яснековські (прізвище родини з Іваниці, яку в Академії представляв Андрій) хоч і не значаться серед претендентів на дворян, проте у Подільській губернії легітимацію хотіли пройти Ясликовські, а у Київській – Яснокольські). Шестаковські з нелокалізованого точно Пирогова у XIX ст. зустрічаються на Волині та Київщині (як Шостаковські). Лише два шляхетські прізвища 1737–1738 рр. не фігурують серед претендентів на дворянство на тих самих територіях: не виключено, що Кожелевичі (боярська родина з Торговиці, що направила до Києва Іосифа) до часу легітимаційних процесів остаточно перетворилися на селян, а Калецинські з Соколова могли походити таки не з Київського, а з Руського воєводства (щоправда, на Поділлі та Волині наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. були Калетинські). З восьми прізвищ-фігурантів у документації на здобуття дворянства з тих самих територій, з яких походили студенти (а їх носіями подеколи

⁹ Urządnicy województw Kijowskiego i Czernihowskiego XIV–XVIII w. Spisy. S. 106, 193, 282.

¹⁰ Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy. S. 164.

було більше десятка родів), про п'ятьох із носіїв (з Волині та Київщини) маємо детальнішу інформацію завдяки опублікованим спискам із даними про зарахування до того чи того розряду. Прикметно, що жоден із родів не був долучений до дворянства першого розряду, себто не володів ні маєтками, ні селянами¹¹. У кращому випадку йшлося про другий розряд, хоча часто претенденти не значилися навіть серед записаних до нього¹².

Звісно, що опосередковані факти, один з яких до того ж віддалений від 1730-х рр. на десятиліття, не дозволяють цілком переконливо вести мову яких батьків діти студіювали у Києві. Тим не менше, за сучасного стану вивчення шляхти українських воєводств у XVIII ст. така презентація є можливою, хоча й цікавіше було б знати про родини, що мали дітей в Академії, на час їх навчання. Проте настільки близьке знайомство, припускаю, не завжди здійсненне. Аргументую це твердження на прикладі з Іваном Іваницьким з Острога. В інвентарі міста 1708 р. згадано якогось носія такого прізвища («Iwanicki Hlinnikow zięć»), однак характер інформації про нього вкрай лаконічний і може сподвигнути навіть до припущень про станову належність. Опис осідлості Острога робився незабаром після спустошень Волині останньої третини XVII ст. Вони відобразилися й на населеному пункті, про що свідчить достатньо велика кількість порожніх пляців. Відтак, віддалена на три десятиліття інформація про власників осідлості в Острозі ніяк не допомагає у з'ясуванні питання значимості та помітності роду Іваницьких не лише на загальноволинському, а й на луцькому повітовому шляхетському небо-схилі¹³.

Аналогічні результати дала спроба знайти однофамільців студента ієродиякона Інокентія Мигалевича в інвентарі Меджибожа 1717 р.: такі у ньому не зафіксовані. Натомість серед тих, хто контролював складання інвентаря

¹¹ Згідно з указом від 11.11.1832 р. шляхта «западных губерний», себто колишніх річпосполитських територій, приєднаних до Російської імперії, поділялася на три розряди: 1 – дворян, затверджених чи не затверджених дворянськими зібраннями, які володіють маєтками та селянами, 2 – дворян, затверджених дворянськими зібраннями, «но населеными именьями не владеющих», та 3 – шляхтичів незатверджених і без жодної власності. Представники першого розряду звільнялися від податків та військової служби, другого – так само, але «до разсмотрения», а третього – мали негайно почати сплачувати подимний збір та підпадали під тих, хто ніс військову службу (див.: ПСЗ. Собр. 2. СПб., 1833. Т. VII (1832). С. 836–837. № 5746.).

¹² Переліки шляхти, що претендувала на дворянство, за якими здійснювалася перевірка, див у: Легітимована правобережна шляхта (кінець XVIII – середина XIX ст. Біла Церква, 2006. Т. II: Список легітимованої шляхти Київської губернії. С. 214; Т. IV: Список легітимованої шляхти Волинської губернії. С. 60, 69–70); Т. V: Список легітимованої шляхти Волинської губернії. С. 134, 213–214, 227–228; Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта: кінець XVIII – перша половина XIX ст. Біла Церква, 2007. С. 87, 192–193, С. 197, 258–259, 276, 359, 417, 423, 442–443.

¹³ Osiadłość miasta Ostroga Anno 1708 części jaśnie oświeconej księżny jejmości marszałkowej wielkiej koronnej / Wydał Józef Nowicki // Rocznik Wołyński. Równe, 1938. S. 179–228. (Цит.: там само. С. 197).

та засвідчував його підписами, фігурував Ян Мигалевич, про якого наразі жодних відомостей не маємо¹⁴.

Для детальнішої характеристики спудейського шляхетського контингенту з'ясуємо, наскільки він змінився в академічних мурах за два роки. Отож, із дев'яти представників цього стану, які навчалися 1737 р., наступного року у відомості зафіксовано лише трьох: один, ієродиякон, а згодом могилянський викладач Інокентій Мигалевич з Меджибожа, продовжив теологічні студії, «преізрядний» у навчанні «синтаксист» Іван Стрельбицький із Самбора вже «добре» заправлявся піітикою, а «середнячок»-«граматик» Іван Іваницький з Острога перейшов до «школи» синтаксими. Під питанням залишається атрибуція ще однієї особи (чи осіб): у 1737 р. серед спудеїв зі шляхти в аналогії записаний 18-річний Федір Вербицький з «Олши», а у наступному реєстрі його повний тезко та земляк (з «Орши») студіював у тій таки «школі», щоправда мав 22 роки і значився міщанським сином. Таким чином, якщо припустити, що Федір був тією самою особою, хоча й стовідсотково твердити про це неможливо, більше половини (56%) шляхетського складу 1737 р. залишили навчальний заклад, не дійшовши навіть до поетики. Натомість, у 1738 р. до нього прибуло вісім нових річпосполитських шляхтичів. Цікаво, що жоден із новачків не розпочав студій від найнижчої фари. Чи це повернулися до Києва ті, хто залишив його раніше, чи прибули студенти інших навчальних закладів з Речі Посполитої, залишається лише гадати. Зрештою, могло бути і так, і так.

Із дворічного «фрагменту» бачимо, що шляхта з різних, майже виключно українських, воєводств становила хай і кількісно дрібний, утім доволі стабільний сегмент могилянського спудейства. Висновок про постійність, хоча й чисельно незначну, шляхетського контингенту у Києві у XVIII ст. підтверджується пізнішою розрізненою інформацією. Зокрема, у 1743 р. до Києва на навчання прибули 16-річний Олександр Шашкевич та 14-літній Данило Стрілковський, обоє шляхетські сини з Овруцького повіту¹⁵. У 1745 р. завершувати студії в Академії разом прийшли 23-річний «філософ» із Кам'янця-Подільського, син «родителєй званія шляхетскогого блгочестивыхъ» Хома Братчанський та 21-літній «ритор» із Красного Ставу, чадо «родителєй званія шляхетскогого вѣры римской» Михайло Маркушевський¹⁶. У 1753 р. з-поміж інших «академіків» присягу на вірність імператорському престолу складали щонайменше два представники «політичного народу» Речі Посполитої – «синтаксист» Лукаш Городинський і «граматик» Георгій Рачинський, які, до речі, підписалися під її текстом по-польськи (чи латиницею): «skoły syntaksimy obłasty Polkoj wsi Lipini syn szlachetny Łukasz Horodyńskij przysiągał i podpisał

¹⁴ Інвентар Меджибізької волості 1717 р. / Видання підгот. М. Крикун. Львів, 2009. С. 29–53. Про Мигалевича див. у передмові М. Крикуна (там само. С. 10).

¹⁵ Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія. Зб. док. К., 2005. С. 51. № 23.

¹⁶ Там само. С. 66–69. № 30–33.

się» та «skoły hrammatyky oblasty Polskoj sęła Doczna sun słachecky Georgy Raczynsky prysiahał u podpysał się»¹⁷. У 1759 р. «заправлятися» науками до Києва прибуло шестеро представників того самого стану: 11-річний Олексій Мокрицький із Львівського повіту, 15-річний син старости зі Слущька Йосиф Чайдай, 20-річний Лук'ян Масальський та 18-річний Тимофій Білецький, обоє – з Вінницького повіту, 25-річний син товариша «ординацконого» з містечка Пісок (вочевидь, з Волині) Михайло Желюцький і 19-річний Петро Кузмінський з Галича¹⁸.

У 1762 р. присягу на вірність імператорському престолу склали ще два шляхтичі: 30-літній Іван Закшевський із Немирова (у Києві з 1760 р.) та 20-річний Іван Струтинський із села Струти Жидачівського повіту (прибув у 1757 р.)¹⁹. На 1763 р. в Академії у пітиці гриз граніт науки 21-річний Стефан Стоцький, син боярина Дорофея «повѣту Вышницкого, села Головнѣ»²⁰. У 1775 р. до київських «латинських шкіл» прийняли 17-літнього Кузьму Кондаревського, сина православного «полского шляхтича» з Брест-Литовська, щоправда, його шлях до навчального закладу пролягав через прислугування офіцерові регулярної російської армії, представнику українського старшинського роду Івану Павловичу Ломиковському, а не відразу від батьківської хати²¹. Згадку про навчання шляхти у могилянських «латинських» школах знаходимо й у клопотанні київського генерал-губернатора Глібова до російської імператриці про покращення економічного становища закладу середини 1760-х рр. У донесенні чиновник, поміж іншим, згадував: «студентов ежегодно обучающихся бывает до 1200 человек и выше; между оными находятся из шляхетства и казаков малороссийских и слободских полков, Смоленской губернии и из Полши до 200 человек; поповских дѣтей до 400; достальные сироты убогие и бѣдные»²².

Відносно стабільна присутність річпосполитської шляхти українських воєводств у Київській академії дозволяє припустити, що не варто вести мову лише про випадковий «мандрівний» та байдужий до місця навчання елемент студентів, яким могла похвалитися не лише «Полска область», а й Гетьманщина (у навчальних закладах Речі Посполитої). Якщо це припущення вірне, то варто пошукати логічніших стимулів до студій саме в Києві. Адже справді цікаво, чому юнаки-«іноземці» (прикметно – з усіх станів), які мали достатньо місць для студій у своїй державі (а отже – вони були дешевшими), зокре-

¹⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУК). Ф. 59, оп. 1, спр. 1591, арк. 15 зв., 16 зв. Тут і далі інформація взята з присяжних списків, які фіксували не всіх вихованців, а лише тих, які ще не склали присяги на вірність імператорському престолу.

¹⁸ ЦДІАУК. Ф. 59, оп. 1, спр. 3258, арк. 7–8.

¹⁹ Там само. Спр. 4021, арк. 11, 12.

²⁰ АиД. – К., 1906. Т. III: Царствование Екатерины II. (1762–1795 гг.). Киевский митрополит Арсений Могилянский (до 1770 г.). С. 167. № XIV.

²¹ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1024, спр. 2332, арк. 3–8.

²² Там само. С. 340. № XXXV.

ма – в єзуїтських школах, що залишалися відкритими для усіх віровизнань, мандрували до Києва? Перш ніж перейти до аналізу можливих причин, відразу відкину офіційно пропоновану на той час єдину версію – прихід на навчання «изъ полскихъ разныхъ мѣсть отъ находящейся въ Полшѣ унѣи»²³. Цей універсальний зафіксований у відповідних документах шаблон «чіплявся» навіть у зовсім кумедних ситуаціях, приміром, у написаній в канцелярії київського генерал-губернатора мотивації намірів студіювати у Києві згаданого вище Михайла Маркушевського, нагадаю – сина батьків римо-католиків²⁴. У більшості випадків не вдається з'ясувати достовірності іншої причини, вказаної у документації. Так, у підписаних у катедральній канцелярії Хомою Братчанським і Михайлом Маркушевським доволі стандартних за набором формул свідченнях містилася ідентична фраза про бажання «зде, в Рюссій, вѣчне жить»²⁵. Чи було так насправді – доводиться лише здогадуватися, принаймні – у власноручному поданні на ім'я київського митрополита обоє прохачів на щось подібне не вказували²⁶. Мовчанка, звісно, не означає відсутності планів зробити кар'єру в Російській імперії, однак і не інформує про протилежне. Приклади підтверджують, що терени Гетьманщини та ширше – Росії стали для окремих річпосполитських шляхтичів простором для реалізації. Яскрава ілюстрація – зборівський уродженець, могилянський вихованець, київський митрополит (1731–1747 рр.) Рафаїл (Заборовський). Інший показовий приклад – шляхтич із Перемишля, могилянський професор і києво-печерський архімандрит (1737–1740 рр.) Іларіон Негребецький. Та навіть серед «академіків» 1737–1738 рр. була особа, чий життєвий шлях проліг через простори імперії – вихованець та викладач граматичних класів Могилянської академії, а згодом – професор і ректор Новгородської семінарії Інокентій Мигалевич²⁷. Разом з тим, більшість шляхти, припускаю, все ж поверталася «на круги своя».

У документації київських «шкіл» зафіксовано ще одне пояснення приходу «іноземців» на навчання – бажання «православно въ Кієвъ обучатись»²⁸. Така інтерпретація пов'язана з риторикою про переслідування від унітатів, однак зупинюся на ній детальніше далі, розглянувши під іншим кутом зору.

Якщо абстрагуватися від пропонованих джерелами пояснень стимулів шляхти студіювати у Києві, перше, що спадає на думку – слава Могилянських Атен, яка приваблювала в їхні стіни навіть уродженців віддалених територій. Зазвичай, коли апелюють до знаності Академії та її професорів за межами Гетьманщини, то, як доказ, наводять уривок із листа бренденбурзького

²³ Див., наприклад: ЦДІАУК. Ф. 59, оп. 1, спр. 2587, арк. 1.

²⁴ Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія. С. 68. № 33.

²⁵ Там само. С. 67. № 31; С. 68. № 32.

²⁶ Там само. С. 66. № 30.

²⁷ АиД. – К., 1904. Т. I (1721–1750 гг.). Ч. 2. Приложения. С. 370. № XXIX

²⁸ ЦДІАУК. Ф. 59, оп. 1, спр. 3258, арк. 1.

професора Християна Баумейстера до київського префекта Самуїла Миславського 1758 р.: «Не думайте Вы, что Брандебургская Академия господина предостойного Академии Киевской префекта Самуила Миславского не знает; я уповаю, и в самом Парижъ он почтен тем именем, котрым украшается тамошнее Сорбонское училище»²⁹. «Преславною» у своєму поданні київському митрополиту називали могилянські «школи» також вже неодноразово згадані Маркушевський та Братчанський («przesławney Akademii Kiiowskiey») ³⁰. Однак де тут необхідні риторичні формули ввічливості, а де – відголосок реального стану справ сказати важко. Образ навчального осередку, що поширювався за межі Києва, і не лише поза Гетьманщиною, а й навіть на Лівобережжі, є однією з надзвичайно цікавих та цілковито занедбаних тем його минулого. Ось лише два протилежні приклади ставлення у підросійській Україні до закладу. На користь шанованості Академії свідчить постійна присутність у її стінах упродовж XVIII ст. студентів зі Слобожанщини, де функціонував власний колегіум, у якому на початку 1730-х рр. вже викладали й теологію. Попри це, і місцева старшина, і представники інших станів посиляли дітей на навчання аж до Києва, що добре засвідчено документально також і в 1737–1738 рр. Разом з тим, не до кінця зрозумілим видається інший факт: роменський протопіп (із 1760 р.) Костянтин Крижановський (брат гадяцького полковника Антона Крижановського), який студіював до теології у київських «школах», затим «по чужихъ сторонахъ чрезъ дольгоє время разнымъ языкамъ и учениямъ», згодом викладав у Alma Mater гебрейську, німецьку та першим щойно введеною 1753 р. до програми французьку мову, старшого сина направив «заправлятися» науками не до Могилянської академії, що виглядало б логічно, а у Харків³¹.

Повертаючись до Речі Посполитої, можемо констатувати, що у ній про київські «школи» безумовно знали, хоча б з огляду на постійний взаємний рух населення та регулярного тут навчання вихідців із річпосполитського шляхетства, духовенства, міщанства та селянства. За навчальними програмами київські «школи» назагал мало чим відрізнялися від такого самого типу «закордонних», тож у Києві можна було здобути приблизно таку саму освіту, як деінде в «Польській області», а от щодо якості студій – невідомо, це проблема, що її лише починають з'ясовувати. На виклики часу могилянські професори теж намагалися давати адекватну відповідь, хоча і з певним запізненням від єзуїтських колег-сусідів. Для прикладу, вивчення німецької та французької мов Товариство започаткувало вперше у 1709/1710 н. р. у Сандо-

²⁹ АиД. – К., 1905. Т. 2 (1751–1762 гг.). С. 223. № LXXXVIII.

³⁰ Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія. С. 66. № 30.

³¹ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1024, спр. 2042, арк. 4. Про о. Костянтина, людину цікаву та непересічну, відому ще й його планами 1767 р. поїхати на два роки до Лейпцігського університету, куди він разом з братом відправляли своїх синів, див. коротко у: АиД. – К., 1905. Т. 2 (1751–1762 гг.). С. 410. № CXXXI.

мирі, а викладання окремих історії та географії приблизно від 1740 р.³² У Києві збагатити курс німецькою змогли лише 1738 р., французькою – 1753 р. У середині 1760-х рр. могилянці напевне доповнювали науку «познанням» глобуса, знаннями з географії, а також скороченими відомостями з універсальної історії, щоправда, вони, вочевидь як і раніше, не фігурували як окремі предмети³³. Однак, на окремі актуальні нововведення Київські Атени в силу різних причин, зокрема зовнішніх, не відреагували взагалі (приміром, не створили власних Collegium Nobilium, як це зробили у сусідній державі не лише єзуїти).

Проте розумування про популярність могилянських «училищ» та їх відповідності річпосполитським навчальним осередкам і вимогам часу для пояснення навчання тут шляхти доведеться відкласти. Річ, як видається, не лише у Києві. На це вказує той факт, що й інші латинські «школи» Гетьманщини відвідувало річпосполитське шляхетство. Для прикладу, у Переяславському колегіумі у 1766 р. студіювало 7 «польських шляхтичів» (5,7%) із загального числа 122 вихованців³⁴. Відомо, що й у Чернігівському колегіумі постійно навчалися «поляки», хоча дослідники й не інформують про їхню станову належність. Так, у 1738/1739 н. р. з 202 осіб таких налічувалося 24 (11,9%), у наступному – із 213 чоловік 22 вихідці зі світських «закордонних» родин (10,3%). Надалі число «поляків» із лаїків не зменшувалося: у 1740/1741 н. р. воно становило 15,7% від усього спудейства, 1741/1742 н. р. – 14,4%, у 1743/1744 н. р. – 10,9%³⁵. Отож можна припустити, що серед них були й шляхетські чада.

Не виключено, що діти «урожоних» студіювали й у Харківських «латинських школах». Що напевно – «поляки» їх справді відвідували, а їхні зафіксовані у документах прізвища/прізвиська дозволяють принаймні гіпотетично припускати непростолюдинське походження. Так, скажімо, у переписі населення Харківського полку 1732 р. у полковому центрі згадано «дворь Харьковського колегіумъ дьяля содержания учениковъ». У ньому серед вихованців, зокрема, зазначені: «Івань Сътефановъ снь Синькевичъ полской нации мѣстечка Дротичина (sic!) 25 лѣтъ». «Василей Повляковъски полской нации исьподо Лвова 22 лѣтъ», «Павель Андрѣевъ снь Лапошанской 30 лѣтъ полской нации»³⁶.

Одну з відповідей на питання про стимули шляхти навчатися у Гетьманщині, зокрема, у Києві можна пошукати в іншій площині. Спробую поглянути на цю загадку під кутом зору, що його нагадав не так давно Василь Балуба

³² Про єзуїтські нововведення XVIII ст. див у: *Piechnik L., SJ. Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII w. // Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Wybór artykułów. Kraków, 1994. S. 183–209.*

³³ Про їх викладання довідуємося з доповіді імператриці генерал-губернатора Глібова 1766 р. (див.: АиД. – К., 1906. Т. III: Царствование Екатерины II. (1762–1795 гг.). Киевский митрополит Арсений Могилянский (до 1770 г.). С. 340. № XXXV).

³⁴ *Лущицький И.* К истории учреждения семинарии в Переяславле // КС. 1888. № 1–3. С. 36.

³⁵ *П[архомен]ко Вл.* Из истории образования на Украине // КС. 1905. № 9. С. 245–246.

³⁶ ЦДАУК. Ф. 1725, оп. 1, спр. 22, арк. 117 зв. – 118 зв.

шок, розглядаючи проблему раптового «зникнення» (звісно ж – у працях істориків) чисельної української шляхти Правобережжя після Хмельниччини. Дослідник, сперечаючись із твердженнями авторитетного історика Данієля Бовуа та принагідними репліками інших авторів, ставить під сумнів тезу про повну колонізацію цього привілейованого стану³⁷. Нагадуючи висновки Володимира Антоновича і Михайла Грушевського про функціонування овруцької та барської околичної шляхти, факти виявлення їх україномовних «колег» на Волині у 1830–1840-х рр., Василь Балушок дивиться на проблему з іншого «хронологічного кінця». Етнолог наводить цікаві приклади збереження пам'яті про власну «уроженість», а разом українськості упродовж усього ХХ ст. і аж до наших днів окремими давніми шляхетськими родами на Поліссі та Фастівщині. Зокрема, в останньому регіоні й досі уявлення про вищий статус шляхетських нащадків зафіксований у соціальному поділі на «поляків» та «мужиків»³⁸. До аргументів Балушка додаю лише два достатньо яскраві приклади ХІХ та ХХ ст. про збереження пам'яті вихідцями з річпосполитського привілейованого стану про власне етнічне коріння, які, до того ж, залишили мемуари з невеличкими штрихами до історії власних родів. Перший стосується уродженця Волинської губернії, представника відомого роду Терлецьких Іполіта (в чернецтві – Володимира) Терлецького (1808–1888 рр.), «русина» (за його власним висловом), який свідомо залишив римо-католицизм і став уніатом, плекав ідею нової унії східних церков з Римом при цілковитій непорушності їхніх обрядів, а наприкінці життя через несприятливі життєві обставини та нерозуміння оточенням його ідей перейшов у лоно Російської Православної Церкви; після проживання в Києві й Житомирі помер в Одесі³⁹. Ось як він характеризував конфесійну та етнокультурну орієнтацію його однофамільців у ХІХ ст.:

³⁷ Про те, «що українська шляхта Правобережжя нікуди не зникла, а продовжувала існувати в становій структурі Російської імперії», стверджували окремі сучасні історики й до Василя Балушка (див.: *Парандій В.* Особливості формування і трансформації правлячої національної еліти Правобережної України (кінець ХVІІІ–ХІХ ст.) // *Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів.* 2005. Т. 10. С. 398–411 (цит. за: Там само. С. 398)). Проте, у наведеному прикладі, автор не пішла далі констатації цього висновку на початку та наприкінці своєї статті, у якій пише про широкий спектр питань (перескакуючи з одного на інше) навіть не завше пов'язаних із запропонованою тематикою. Отож, їй так і не вдається довести цієї тези.

³⁸ *Балушок В.* «Непомічена» соціальна верства (доля української шляхти після Хмельниччини в працях сучасних дослідників // *УГО.* 2006. Вип. 12. С. 180–189. Зафіксований дослідником на Фастівщині поділ мені довелося спостерігати на Вінничині, де населення сіл і досі зберегло розрізнення на «ляхів» та «мужиків». При цьому, навіть у радянський час відособленість була достатньо строгою, наприклад, існувало табу на шлюби перших з другими. Щоправда, сепарації могла сприяти й інша обставина: «ляхи» були римо-католиками, а «мужики» – православними.

³⁹ Про життя Терлецького, його твори та політичну думку див. у: *Лисяк-Рудницький І.* Іполіт Володимир Терлецький // *Його ж.* Історичні есе. К., 1994. С. 221–249.

В настоящее время многие представители фамилии Терлецких проживают в Галиции; одни, придерживаясь унии, остались верными русской народности, а другие, изменивши родной вере и окатоличившись вполне, превратились в настоящих поляков⁴⁰.

Друга ілюстрація з ХХ ст. – міністр промисловості і торгівлі Центральної Ради та народного господарства Директорії Іван Феценко-Чопівський, що походив саме з околичної овруцької шляхти. У своїх спогадах він згадував, що його рід

з плином часу [від XVII ст. – *М. Я.*] розмножився так, що в 1861 р. було їх [Чопівських чи Чоповських – *М. Я.*] уже 3063 душ обох статей. Вони рахувалися шляхтою, однак ні образом свого життя, ні зовнішнім одягом майже не відрізнялися від селян, хіба тільки тим, що були більш заможні та володіли більшою площею власного ґрунту[...]. В час приєднання уніятів до православ'я в 1839 р. – 43 душі обох статей перейшли на латинську віру, решта ж Чопівських (86%) повернулася до православ'я. Геральдія російського Правительствующого Сенату не затвердила за Чопівськими «дворянства» (шляхетства), однак земля залишилася за ними⁴¹.

Однак повернуся до XVIII ст. Справді, ще Антонович та Грушевський на прикладі двох територіально обмежених «ойкумен» показали, що місцева шляхетська дрібнота зберігала й у XVIII ст. українську («русскую») мову, східний обряд, подеколи вороже ставлення до католиків, а загалом – самоусвідомлення себе, як відмінної від поляків групи. Ось як це коротко сформулював Володимир Боніфатійович щодо овруцького «дворянства», яке

«в продолжение всей исторической жизни края сохраняло всегда все коренные черты русского своего происхождения: сознание русской народности, православную веру, русский язык и этнографические отличительные черты в быту своем, сродные русскому человеку»⁴².

Звісно, що наголос на «рускості» цілком відповідав одному з головних завдань, покладених на Київську археографічну комісію (довести історичну належність Правобережжя Росії), в рамках діяльності якої Антонович готував відповідний том документів «Архива ЮЗР», а на їх основі – цитовану передмову. Насправді ж йшлося про «отличительные черты» «Юго-Западной России» (висловлюючись тогочасною термінологією), себто – українські землі. Відтак, Антонович, а затим і Грушевський насправді довели не «рускость», а існування у Київському та Подільському воеводствах окремих регіонів проживання етнокультурно української шляхти.

⁴⁰ Записки архимандрита Владимира Терлецкого, бывшего греко-униатского миссионера. 1808–1858 // Русская Старина. 1889. Т. LXIII. № 7 (июль). С. 2.

⁴¹ *Феценко-Чопівський І.* Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. Житомир, 1992. С. 9.

⁴² *Антонович В.* Содержание актов об околичной шляхте // Архив ЮЗР. К., 1867. Ч. 4: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. Т. I. С. 1–62 (цит. за: Там само. С. 1); *Грушевський М.* Барская околичная шляхта до к. XVIII в. Этнографический очерк // КС. 1892. № 2. С. 260–277.

Чи не є приклади регулярного навчання шляхти у Могилянській академії ще одним аргументом на підтвердження висновків про те, що принаймні частина представників цього стану у Речі Посполитій відчувала свою приналежність до українського етнічного простору попри його розділеність державними кордонами, а, відтак, віддавала перевагу студіям у Гетьманщині, що на той час була етнічно майже однорідною і могла уособлювати цей простір? Як на мене, твердження про такий «сентимент» є певним спрощенням чи, принаймні, вимагає детального обґрунтування, адже, приміром, колегіум в Овручі так само географічно функціонував у цьому просторі. Що напевне, і це прослідковано Антоновичем на прикладі овруцької шляхти, могли існувати давні зв'язки якоїсь території з Києвом, що спонукали й до освітніх мандрівок (наведені вище приклади навчання шляхти з Овруччини в Академії є доказом їх тривання й у XVIII ст.). Не виключено, що подібні спонуки лежать в основі сталих подорожей до Києва шляхти з усього Правобережжя та навіть із Руського воєводства. Тим не менше, перспективнішими, як видається, є пошуки можливих стимулів до «закордонних» студій у релігійній сфері.

Попри навчання в Академії колишніх римо-католиків з Речі Посполитої, як от Маркушевського, не буде перебільшенням припустити, що «латинські школи» Гетьманщини відвідували все ж ті, хто дотримувався східного обряду, і найперше не благочестиві, а шляхта-уніати. Зокрема, її досліджені представники з Барського староства та Овруччини у XVIII ст. були саме вірними З'єднаної Церкви. Окремі факти засвідчують, що вони ревно дотримувалися східного обряду. Достатньо показовим є приклад, наведений Грушевським: один шляхтич у домі в іншого, не належного до давніх місцевих родів, розбив гіпсове зображення Христа та попсував паперові образи, дорікаючи господині, що та, «ляхівка», має «ляцкие образы»⁴³. Овруччани не лише ревно сповідували східний обряд, залишаючись до 1720-х рр. православними, а й не любили місцевих єзуїтів. Хоча за напруженими стосунками з Товариством Ісуса, зокрема, у релігійній сфері, приховувався універсальний фактор – економічні суперечки⁴⁴, протистояння могло не сприяти бажанню відвідувати місцевий колегіум. Тим не менше, якщо дивитися загалом на всі українські воєводства, то стає очевидним що справа була не в єзуїтах, які провадили студії, а радше у потенційних однокашниках.

Як зазначалося вище, у XVIII ст. двері шкіл Товариства продовжували залишатися відчиненими для іновірців (хоч і не без наміру їх поступової католізації). Відомі факти вимоги залишити православ'я задля можливості навчання (відмову продовжити студії у могилівських єзуїтів отримав, при-

⁴³ Грушевський М. Барская околичная шляхта до к. XVIII в. – С. 269, загалом про віросповідні пріоритети барщан: Там само. – С. 266–270.

⁴⁴ Антонович В. Содержание актов об околичной шляхте. – С. 24–27, про дотримання православ'я та приклади ворожого ставлення до римо-католиків: Там само. – С. 34–39.

міром, Ілля Турчиновський, якого «ксендзи до школ і не пустили, скажуя, что ти де сизматик, що у сизматиков жисш»⁴⁵) навряд чи можна поширити на унійну молодь. Тим не менше, є підстави запідозрити, що студентам-уніатам не надто комфортно доводилося у середовищі однокашників-католиків, зокрема, через зверхнє ставлення останніх⁴⁶. Непрестижність належності до З'єднаної Церкви у Речі Посполитій добре відбилася у приказці, що Бог створив попа для хлопа, а плебана для пана⁴⁷ (тут не слід також забувати, що частина шляхетської чиншової дрібноти способом життя уподібнювалася підданому селянству⁴⁸). Погордування Унійною Церквою, а відтак, припускаю, – і її вірними, добре відображене у зверхньому ставленні «лаїків-римлян» до білого духовенства східного обряду. Намаганнями заставити католиків інакше дивитися на парафіяльних пастирів через освіту, дисциплінування побуту та пристойний вигляд останніх характеризується ще діяльність Йосифа (Шумлянського) 1680-х рр. (до його відкритого приєднання до унії); ними також пронизані зусилля унійної ієрархії упродовж усього XVIII ст.⁴⁹ (тут не слід забувати, що українська шляхта також поповнювала ряди унійного приходського духовенства⁵⁰).

Добре відомо, що вихованці річпосполитських, зокрема єзуїтських, навчальних закладів не відрізнялися релігійною терпимістю. Звісно, йдеться не про відкрите протистояння між «студіозами» «римлянами» та уніатами, як, скажімо, у студентів шкіл Товариства та інших осередків з обивателями-юдеями, яких, «jako tych, którzy Pana Jezusa umęczyli», часто били просто на

⁴⁵ Ілля Турчиновський. Автобіографія // Українська література XVIII ст. К., 1983. С. 576.

⁴⁶ У документах фіксується однією з причин приходу до Києва на навчання опікуванню місцевими школами єзуїтами. Так, у показанні 1746 р. уродженця «Цесарської області города Мункча» [Мукачєва – М. Я.] посполитого Олексія Кертиса «греческого исповѣданія», навченого вже «грамоты славенской и латинскаго языка школы свнтазими», бажання студіювати у Києві пояснене тим, що «в показанной Цесарской области іезуиты школы обучаютъ» (ЦДІАК. Ф. 127, оп. 1020, спр. 1108, арк. 2). Проте, як і у випадку з унійною «загрозою», про шаблонність такої мотивації доводиться лише гадати. Тут маю зазначити, що трапилася вона мені лише один раз, тоді як «уніати» присутні набагато частіше.

⁴⁷ Грушевський М. Барская околичная шляхта до к. XVIII в. – С. 267.

⁴⁸ До таких висновків прийшли не лише неодноразово згадані Антонович та Грушевський, а й сучасні дослідники. Див. про подільську та волинську шляхту XVIII ст. у: Винниченко О. Чиншова шляхта на Поділлі і Південній Волині у 1740–1770-х рр. II. Соціально-економічне становище і спосіб життя (На документальних матеріалах з маетків Жевуських) // ЗНТШ. 2008. Т. ССLVI: Праці Історично-філософської секції. С. 681–682.

⁴⁹ Див. детальніше: Скоцилас І. Історичний нарис // Собори Львівської єпархії XVI–XVIII ст. Львів, 2006. С. Іхххіх–хс. Про Йосифа (Шумлянського) та його зусилля у цьому напрямку див. також у: Wawrzeniuk P. Confessional Civilising in Ukraine. The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708. Huddinge, 2005. – P. 68–76.

⁵⁰ Див., зокрема, про такі випадки серед шляхти Барського староства у: Грушевський М. Барская околичная шляхта до к. XVIII в. С. 268.

вулицях без жодної іншої причини⁵¹, протестантами⁵² чи з православними, у сутичках з якими єзуїтам також, бувало, належала пальма першості. Для прикладу, саме єзуїтські вихованці впродовж 1722–1745 рр. у семи з дев'яти випадків здійснили кривди насельникам та прихожанам Дорогичинського Троїцького монастиря, і лише у решті випадків окрім них були задіяні інші особи⁵³. Тут треба сказати, що для частини тогочасного загалу, мабуть, взагалі стояв знак рівності між православними та уніатами, вочевидь – через схожість обряду. Ось як сучасник-поляк характеризував конфесійну палітру Речі Посполитої за Августа III: панівна релігія – римо-католицька, окрім неї ще є віри «żydowska», караїмська, лютеранська, кальвіністська, «mahome-tańska», «filipowców», «manistów albo kwakrów», «farmassonów, czyli freymassonów», секта «ściarciułów» та деїсти. Окремо, сьомою названа «schizmatycka grecka», поширена на Підляшші у Дорогичині, у случьких маєтках Радзивилів, «w Litwie i na Rusi po wielu miejscach». Позаяк про уніатів окремо не повідомлялося, їх теж слід шукати у цій групі⁵⁴.

Моє припущення про конфесійну належність як стимул навчатися не у католицьких закладах, стосується сфери престижності/непрестижності та, ймовірно, пов'язаних з нею стосунків у студентському мікросоціумі, де уніатам-шляхті могло бути не так само комфортно, як у православному оточенні навчальних закладів Гетьманщини. Не буде зайвим зазначити, що василіанське шкільництво на час, про який ідеться, навряд чи могло забезпечити освітою всіх бажаючих. Від другої половини XVII ст. до половини XVIII ст. воно перебувало у застої. Нечисленні школи, засновані орденом на початку XVIII ст., зосереджувалися переважно на освіті білого духовенства. Загалом же у час, про який ідеться, діяло усього три публічні доступні для усіх станів василіанські школи: у Володимирі, Жировицях та Гощі, у яких, як знаємо з пізнішої інформації (початок 1770-х рр.), разом студіювали 900 осіб. Сюди ж можна віднести ще Холмську гімназію. Кількісний зріст навчальних закладів розпочався лише в середині століття, а на час, про який ідеться, ці школи за рівнем навчання навряд чи могли скласти конкуренцію київському осе-

⁵¹ *Kitowicz J.* Opis obyczajów za panowania Augusta III. Wrocław–Warszawa, 2003. T. I. S. 106. Про «провідну роль» студентів-єзуїтів у організації антиєврейських погромів у Львові у XVII–XVIII ст. див. у: *Капраль М.* Антиєврейські заворушення та погроми у Львові XVII–XVIII ст. // СОЦІУМ. 2003. Вип. 2. С. 89–100. Скарги євреїв на студентів-василіан згадані у: *Савич А.* Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI–XVIII в. К., 1929. С. 267.

⁵² Див. про антикальвіністську, а також антиєврейську активність заможських вихованців у: *Ternes J.* Ekscesy studenckie w siedemnastowiecznym Zamościu // *Res Historica*. 2005. T. 20. S. 137–138.

⁵³ Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII–XVIII вв. К., 1905. Т. I: Акты по истории заграничных монастырей Киевской епархии XVII–XVIII вв. Ч. I (С изследованием и картою Западной Руси XVII–XVIII вв.). С. 411–413. № CLXXXIV.

⁵⁴ *Kitowicz J.* Opis obyczajów za panowania Augusta III. – S. 5–15.

редку⁵⁵. Через цю обставину навчальні заклади Гетьманщини, зорганізовані Церквою східного обряду, залишалися прийнятним місцем для студій та приваблювали бажаючих «православно обучатись». Зрозуміло, таке пояснення не претендує на універсальність (у різних місцевостях, різних школах, різний час ситуація могла бути цілком відмінною) та не стосується всього загалу дрібної річпосполитської шляхти східного обряду, але остання масово й не делегувала своїх представників до київських, переяславських і чернігівських «шкіл». Тим не менше, відомі факти вірності української шляхти уніатству, зверхнє ставлення католиків до з'єднаних та обмеженість ресурсів василіанського шкільництва, як видається, роблять його цілком вірогідним та прийнятним для пояснення поряд із таким чинником, як сталі регіональні зв'язки та існування ймовірних, однак поки що невивчених, традицій, закладених у попередньому столітті⁵⁶.

Як би там не було, насамкінець наголошу, що річпосполитська шляхта українських воєводств підтримувала з Гетьманщиною тісні зв'язки не тільки в «освітній сфері» і не лише через студії в «латинських школах». Про постійні стосунки у різноманітних сферах двох частин України, що перебували по різні боки кордону (треба зазначити – часто доволі умовного під кутом зору складності його переходу), взаємний рух населення в історіографії добре відомо⁵⁷, так само як і про роль Києво-Могилянської академії у їх забезпеченні⁵⁸. Однак окремо про різнопланові й постійні контакти саме шляхти з підросійською Україною не писалося. Наведу лише деякі факти.

Окремі представники дрібної «польської» шляхти брали участь у колонізації Південної України в останній чверті XVIII ст.⁵⁹ Вони зафіксовані також серед запорозьких козаків. Так, січовик канівського куреня Іван Лях, спійманий на крадіжці у 1748 р. «с польской стороны от легкиих хоронгъ» коней, на допиті показав, «что родился [...] в деревне, а именно Мокрец – в Литве, в воеводстве Новгородскомъ, от дому шляхетского» і мав ім'я Іван Сулистрович⁶⁰. Однак, у січовій документації запорожці значаться під прізвисками, а

⁵⁵ *Петров Н.* Очерк истории Базилианского ордена в бывшей Польше // Труды КДА. 1871. № 7. С. 153–154; *Pidlypczak-Majerowicz M.* Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu. Warszawa–Wrocław, 1986. S. 30, 35–36. Про якість освіти та курси, що викладалися в унійних школах, див. у: *Савич А.* Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI–XVIII в. – С. 258–265.

⁵⁶ Зокрема, як відомо, у 1630–1650-х рр. у Києві студіювала шляхта не лише з Київщини, а й з Волині, Брацлавщини, Поділля, Галичини і білоруських земель. Див.: *Задорожна О.* Студенти Київського колегіуму 1630–1650-х років // 350-lecie Unii Hadziackiej (1658–2008). Warszawa, 2008. S. 359–373.

⁵⁷ Див., наприклад: *Смолій В.А.* Возз'єднання Правобережної України з Росією. К., 1978. С. 89–126.

⁵⁸ *Кагамлик С.Р.* Роль Київської Академії в зміцненні культурно-освітніх зв'язків українських земель у XVIII ст. – С. 55–62.

⁵⁹ *Смолій В.А.* Возз'єднання Правобережної України з Росією. – С. 109.

⁶⁰ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. К., 1998. Т. 1. С. 317–318. № 262–263.

попередні прізвища/прізвиська, зокрема й вихідців з «Полської області», згадуються радше як виняток. Так само вкрай рідко фіксується станове походження «поляків», що не дозволяє оцінити розмах шляхетського козакування. Скажімо, можна запідозрити у належності до шляхетства січовика-гайдамаку Василя Табанця, народженого в «Браїловской губернії в селѣ Потокъ от отца Миколи Соколовского а матере Хведосіі»⁶¹. На теренах колишнього Брацлавського воєводства, та й загалом на Правобережжі, прізвище «Соколовський» було дуже поширеним: його численні носії з Подільської, Київської та Волинської губерній зафіксовані у списках шляхти, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія (1840–1845 рр.)⁶². Тим не менше, за браком вказівки на походження, припущення у цьому випадку так і залишаться гіпотетичним.

Окрема тема козакування шляхти XVIII ст. – участь у гайдамацьких ватагах, осердя яких, як відомо, складали запорожці⁶³. Тут її представники могли формувати цілі загони та командувати ними. Зокрема, за свідченням січовика Григорія Шапошниченка «сего 1750 году, пред Спасовим постомъ, полской шляхтичъ Алексей Писменний, которий разбойническим атаманомъ и приводцомъ билъ, подговориль его, Шапошниченка, и другихъ запорожскихъ козаков на Ингуль, до двадцяти семи члвкъ, итти в Полскую область для разбою»⁶⁴. Інші ж «уродзоні», навпаки, втікали з Правобережжя від гайдамаків у Гетьманщину, шукаючи там прихистку до заспокоєння ситуації вдома, як це зробили у 1768 р. деякі канівчани у Переяславі⁶⁵.

Шляхта українських та білоруських воєводств Речі Посполитої робила у Гетьманщині XVIII ст. духовну та світську (чи в церковних структурах, але залишаючись лаїками) кар'єри. Так, 1737 р. сотником першої полкової сотні Лубенського полку «по предложенію генерала князя Борятинского» став Михайло Скаржинський – «з людей полской націи литовской шляхти, за служби его во время бытности арміи ея імператорскаго величества въ полском корпусѣ оказанніе»⁶⁶. Чи не його «колегою» по стану був Іван Білошицький, полковий миргородський осавул від 1741 р., «іс поляковъ, которому за силу імяньного указу дано позволеніе к прожитию в Малой Россій»⁶⁷ Упродовж 1762–1770 рр. підканцеляристом та канцеляристом Київської духовної кон-

⁶¹ Там само. – К., 2003. Т. 3. С. 668. № 502.

⁶² Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта: кінець XVIII – перша половина XIX ст. – С. 371–372.

⁶³ Про гайдакування шляхти згадував ще Грушевський (*Грушевский М.* Барская околичная шляхта до к. XVIII в. – С. 277). Окремі документи про шляхту-гайдамаків опубліковані Антоновичем у: Архив ЮЗР. К., 1876. Ч. III: Акты о гайдамаках (1700–1768). Т. 3. С. 133–135. № LXXI, 239–240. № CXVI та ін.

⁶⁴ Архив Коша. К., 1998. Т. 1. С. 372. № 300.

⁶⁵ Селянський рух на Україні (середина XVIII – перша чверть XIX ст.). Збірник документів і матеріалів. К., 1978. С. 123–125. № 48.

⁶⁶ ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, спр. 8433, арк. 19 зв.

⁶⁷ Там само. Арк. 36.

систорії служив «уродзоний» з Острога Леонтій Александровський (про його навчання в Академії невідомо)⁶⁸. За приклад яскравої кар'єри слугує «малоросійський шлях» сина возного з Речі Посполитої (чи то з Мстиславщини, чи з Правобережжя) Тимофія Калинського, помітної фігури у середовищі новгород-сіверського та чернігівського дворянства наприкінці XVIII – початку XIX ст., «ідеолога» станових прав козацтва-шляхетства, що проголошувалися аж ніяк не нижчими за дворянські. Він писав про себе 1782 р.:

я, будучи из польского шляхетства, ревнуня православному закону, оставя мое отечество, в высокославную е. и. в. имперію вышел по самоохотному моему желанію в 1755 году, и, приняв греческаго исповѣданія вѣру, изобучась в кievских училищах российской и польской грамоты писать и читать, также и нѣкаторую часть рисовальнаго класса, вступил в службу е. и. в 1771 г. з іюля мѣсяца в Стародубовский казачій полк⁶⁹.

Ще один помітний представник українського річпосполитського шляхетства XVIII ст., чий життєвий шлях та кар'єра пролягли через Гетьманщину – Андрій Рачинський (герба Ястржембець), уродженець Августова на Підляшші, вихованець львівських «шкіл». Рачинський був бунчуковим товаришем та останнім новгородсіверським сотником. Та чи не найбільше він відомий як придворний капельмейстер Кирила Розумовського (із 1753 р.), організатор його нотної бібліотеки, автор низки музичних творів та популяризатор італійської музики в Україні⁷⁰.

Безперечно, шляхетський внесок у «світське життя» Гетьманщини XVIII ст. не обмежувався згаданими прикладами, зокрема, достатньо помітних персон. Є всі підстави гадати, що «на нижчих щаблях» кар'єру тут робило досить багато «польських» «уродзоних». Про постійний прихід річпосполитської шляхти до підросійської України свідчать дані присяжних списків. Зокрема, у квітні 1754 р. у Київській губернській канцелярії «клятвенное обѣщаніе» на вірність престолу дали «Іюсифъ Теснѣцки, житель повѣту Саноцкого и земль Саноцкои села Скварави синь шляхецки» та «Петръ Креховецкій области Полской повѣту Жидаческаго синь шляхецкій»; у травні – виходець з «w. Witepskoho miasteczka Pohosciscz szlachcic Iwan Kisiel»⁷¹. Не виключено, що ці особи теж планували навчатися у КМА, проте жодної мотивації переходу ними кордону не зазначено, а списки тих, хто складала присягу в цей час, містять інформацію про різношерстий люд, а не тільки спраглих

⁶⁸ Прокоп'юк О.Б. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721–1726 рр.). К., 2008. С. 226.

⁶⁹ Про Тимофія Калинського детальніше див. у: *Оглоблин О.* Тимофій Калинський // *Його ж.* Люди Старої України та інші праці. Острог–Нью-Йорк, 2000. С. 58–71 (цит. за с. 61). Про погляди депутата чернігівського дворянського зібрання Калинського на права «малоросійських чинів» див. у: *Миллер Д.* Очерки из истории и юридического быта старой Малоросии. Превращение козацкой старшины в дворянство // КС. 1897. № 4. С. 17–21, 31–36.

⁷⁰ Див. про нього детальніше у: *Оглоблин О.* Андрій Рачинський // *Його ж.* Люди Старої України та інші праці. С. 194–202.

⁷¹ ЦДІАУК. Ф. 59, оп. 1, спр. 1591, арк. 27 зв., 36.

до науки. Зрештою, станове походження вказується не в усіх «іноземців», тому робити достовірні обрахунки про рух у Гетьманщину річпосполитської шляхти навряд чи вдасться, адже зафіксовані прізвищеві назви, частина з яких цілком претендує на шляхетські (більше того, такі самі дійсно носили «уродзоні», як от «Radziecki» «Lachowski», «Рутьковський», «Матковський», «Чєсньцьки» та ін. в «поляків»)-підписантів під присягою 1754 р. чи «Ortynski», «Maszynski» тощо у вересні 1755 р.⁷²), не надто вдячний матеріал для висновків.

Шляхта регулярно фіксується у XVIII ст. в київських монастирях⁷³. Ось деякі приклади. 1741 р. у найменшій з обителей – Петро-Павлівській – постригли шляхетського сина, а на той час старого 85-річного священика, наступного року у Київському Пустинно-Миколаївському монастирі – ще одного 40-річного шляхтича з «Польщі», у 1743 р. у Золотоверхо-Михайлівському – 38-річного річпосполитського боярина, а у Братському 39-річного шляхтича. Через рік у Пустинно-Миколаївській обителі відрікся світу 27-річний «уродзоний» «поляк»⁷⁴. Здається, з цих п'яти постриженців шлях до спасіння в іночому габіті через навчання в Академії лежав лише в одного, на що може вказувати свідчення про нього, надане студентами богослов'я.

Від 1745 р. у Братському чернечому осередку жив послушник-шляхтич Олексій Добранський, навчений лише «руської грамоти» (пострижений 1749 р. у 31-літньому віці), а від 1748 р. – «синтаксист» Іоан Негребецький (вступив до обителі у 35 років)⁷⁵. 1749 р. у Київ прибув 29-річний шляхтич із містечка Бишів Київського воєводства та став послушником, а згодом – монахом Золотоверхо-Михайлівського монастиря. Він ніде не навчався⁷⁶. Того ж року у катедральній Софійській обителі постригся з ім'ям Йосиф син кам'янець-подільського шляхтича Сави Черньовського, що згодом був настоятелем київських Петро-Павлівського і Софійського, а також Гадяцького Красногорського та Густинського Троїцького монастирів. Цей «поляк» також не студював у Могилянських «школах», а навчався у Львівських «училищах» філософії, теології, математики та юриспруденції⁷⁷. 1773 р. у катедральній обителі відрікся світу 60-річний шляхтич Стефан Семидиновський⁷⁸, а 1781 р. у Пустинно-Миколаївському монастирі – Михайло Плотницький⁷⁹.

Відтак, постійна, хоч і нечисельна, присутність річпосполитської шляхти українських воєводств у Київській академії, не є унікальним явищем, а одним із важливих штрихів у ширшому контексті взаємовідносин представників цього стану з Гетьманщиною. Дивно, проте, інше – чому ці стосунки досі не привертали уваги дослідників, як, зрештою, й історія шляхти XVIII ст.?

⁷² Там само. Арк. 34 зв. – 35, 37 зв., 42 зв.

⁷³ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. К., 2007. С. 115, 247.

⁷⁴ Российский государственный исторический архив. Ф. 796, оп. 21, д. 567, л. 129, 376, 543–543 об., 617 об.

⁷⁵ АиД. – Т. I (1721–1750 гг.). Ч. I. С. 397–398. № XC.

⁷⁶ ЦДІАУК. Ф. 169, оп. 6, спр. 4, арк. 18 зв.

⁷⁷ Там само. Ф. 127, оп. 1043, спр. 17, арк. 155 зв. – 157.

⁷⁸ Там само. Оп. 1076, спр. 149, арк. 2 зв.

⁷⁹ Там само. Оп. 1020, спр. 5055, арк. 14 зв.